

INHOUD

Amadou, *Afrikaanse notities* 7

Sidi Boîte 55

De man van Sokolo 95

Mali blues 175

Woordenlijst 315

Dakar, 16 juni 1993 – Zodra ik de lauwe avondlucht van Dakar voel, weet ik dat het goed is dat ik gekomen ben. Het asfalt is zacht onder mijn voeten en dampst nog van de warmte. François staat me op te wachten. Verbeeld ik het me maar, of is hij even verlegen? Zo ken ik hem niet. We hebben elkaar sinds Zaïre niet meer gezien. Dat is zeven jaar geleden, rekenen we in de auto uit. We hebben allebei heimwee naar die tijd.

's Nachts aankomen in een stad – meteen een gevoel van vertrouwdheid. Keba, de bewaker van François' flat, neemt slaperig mijn bagage aan. In de gang ruikt het naar roest en vocht – alsof ik mijn cabine in de boot op de Zaïrestroom binnestap.

François' appartement is zo mogelijk nog kaler dan zijn huis destijds in Kinshasa. Overal naïeve schilderijen van de Zaïrees Chéri Samba. Ze zijn geen van alle ingelijst, en er zijn er die krullen en schilferen van het vocht. Ik hou van François' nonchalance tegenover wereldse zaken, maar betrap mezelf toch op een lichte ergernis: Chéri Samba exposeerde inmiddels in New York, die schilderijen zijn geld waard! Ik zeg maar niets, want François zou me uitlachen: een museum in New York, dat betekent niets voor hem. Hij is in Afrika geboren, heeft er het grootste deel van zijn leven gewoond. Het is interessant te zien hoezeer dat hem heeft bepaald. Hoe lang zou het duren voor New York ook voor mij geen referentiepunt meer is?

17 juni – Mijn kamer ligt aan de avenue Georges Pompidou, de drukste straat van Dakar. De shoarmatent aan de overkant bleef de hele nacht open. Het leek soms alsof de klanten in mijn oor praatten, zo hard klonken hun stemmen. Lachen, roepen, maar ook ruziën, zo fel dat ik me er bijna fysiek bij betrokken voelde. Hoe kunnen mensen in godsnaam slapen bij zo'n kabaal? Ik sliep niet, ik waakte. Te midden van die stemmen almaar het gelukzalige besef dat ik niet thuis ben, maar in Afrika. Tegen de ochtend het zangerige geluid van de *muezzin*.

Als het verkeer op gang komt, sta ik maar op. De Libanese shoarma-eigenaar snijdt een laatste stukje vlees van zijn omgekeerde piramide en strijkt met zijn mes langs zijn witte schort. Dan ratelt het rolluik naar beneden en gaat de hemelsblauwe deur op slot. Volgens François woont de Libanees hier al vijftiendertig jaar, maar kent hij alleen die kant van de avenue Pompidou waarlangs hij 's ochtends naar huis gaat. Aan de andere kant heeft hij niets te zoeken. Hij spaart geld en kijkt in zijn vrije tijd naar pornofilms.

Er zijn hier veel Libanezen. Ze hebben restaurants, warenhuizen, ijssalons – zij zijn in West-Afrika wat de Indiërs in Oost-Afrika zijn: een onmisbare, en toch vaak bedreigde minderheid. Ze wekken jaloezie op.

Ergens in de diepte van het huis hoor ik iemand '*mesieur, mesieur*' fluisteren, even later beantwoord door een luidkeels '*oui!*'. Dat moet François zijn die gewekt wordt door zijn huisbediende Mamadou. Vroeger had hij geen vast personeel, maar nu hij directeur is van het CCF – Centre Culturel Français – in Dakar, kan hij niet langer zonder. Verder laat hij zich zo te zien weinig aan zijn functie gelegen liggen. Hij heeft nog steeds dezelfde warrige zongebleekte haren, zijn BMW-motor staat voor de deur en een das draagt hij alleen als het hoogstnoodzakelijk is. Toen hij aantrad, nodigde hij het Senegalese personeel van het CCF thuis te eten uit. Ze waren nog nooit in de woning van de directeur geweest! Ik kan me voorstellen dat sommige *petits blancs*, voor wie het CCF een toevluchtsoord was waar ze zich kwamen laven aan de Franse cultuur, een pesthekel aan hem

hebben, want François vindt dat hij hier in de eerste plaats is voor de Afrikanen en niet voor de Fransen.

We ontbijten op het terras als de draadloze telefoon rinkelt. François zucht, neemt op, blaft: *'Allô! Oui!'* Overmorgen organiseert het CCF in het stadion van Dakar een muziekfestival waar alle bekende Senegalese groepen zullen optreden. François verwacht veertigduizend mensen.

Thuis keken ze vreemd op toen ik zei dat ik naar een *mu- ziekfestival* in Afrika zou gaan: dat is wel het laatste wat wij ons na alle verhalen over honger, aids en burgeroorlogen in Afrika kunnen voorstellen. Op den duur hield ik het maar voor me. Maar nu ik gearriveerd ben, wordt het allemaal weer heel plausibel. De lokale muziek is hier erg populair, vooral onder jongeren, die meer dan vijftig procent van de Senegalese bevolking uitmaken. Het is een groep die iedereen zorgen baart: ze zijn opgegroeid met hemelhoge verwachtingen, maar hun toekomst ziet er benard uit. Het organiseren van concerten is François' manier om contact met hen te houden.

Tijdens het douchen valt mijn oog op een naïef schilderij waarop een Afrikaanse man en vrouw baden in een rivier, omringd door weelderig groen. Het hangt daar natuurlijk ook vochtig te worden, maar terwijl ik ernaar kijk, stroomt een gevoel van lichtheid en geluk door me heen. Hoe lang ben ik niet meer in Afrika geweest? Vijf jaar? De afgelopen jaren was ik in de weer met Syrië. Nu pas voel ik hoe zwaar het leven daar was. Ook dat kan ik thuis moeilijk uitleggen: dat het hier veel vrolijker is.

François' kleren van gisteravond liggen op een hoopje bij zijn slaapkamerdeur. Mamadou doet ze in de wasmand, waarna N'Deye, de werkster, ze in de wasmachine gooit. Keba, Mamadou, N'Deye – dat zijn er al drie. Luizenleventje! En ik die in Amsterdam om de veertien dagen een werkster heb. De blanken hier zeggen dat ze op die manier werk verschaffen. En dat ze hun personeel beter betalen en behandelen dan de Senegalese elite doet. Ik weet het niet – ik heb er gemengde gevoelens over.

Tegen de middag haal ik François van zijn werk. Rond het CCF bruist het van leven. Ik was er ooit eerder, in 1987. Toen was François er nog niet en was het een uitgestorven boel. François heeft het talent een ziel te blazen in dingen die dood zijn. Ik tref hem in zijn kantoor, gespannen als een veer. Hij haalt driftig zijn hand door de papierwinkel op zijn bureau terwijl hij door de telefoon schreeuwt. Mensen lopen in en uit. Ik wacht op hem, hangend over de balustrade. Het openluchtcafé beneden is het trefpunt van cineasten, muzikanten, *groupies*, studenten, niksnutten. Youssou N'Dour leunt tegen een pilaar, een baseballpet op het hoofd; later die middag heeft Baaba Maal een ontmoeting met zijn fans. In Amsterdam zie ik die helden van de Senegalese muziek alleen op een podium.

François en ik drinken iets aan de bar. Iedereen kijkt naar Canal France International, dat de hele dag uitzendt. Je moet tegenwoordig naar Afrika gaan om te ontdekken dat Frankrijk nog iets voorstelt in de wereld. Of om het laatste Parijse *argot* te horen. Veel Engelse leenwoorden, de schrik van Franse taalpuristen. Ze hebben het hier over *blacks* in plaats van *noirs*. Ook hoor ik iemand zeggen: 'C'est nice.'

Tijdens de Golfoorlog was het CCF de enige plaats met een schotelantenne. 's Avonds kwamen wel tweeduizend mensen naar het nieuws kijken. François was bang dat de anti-westerse sentimenten op een dag tot uitbarsting zouden komen, want de sympathie voor Saddam Hussein was vrij algemeen in de Derde Wereld. Maar wat bleek? Iedereen was voor de Amerikanen, omdat het noordelijke buurland Mauretanië, waar Senegal sinds jaren mee in onmin leeft, aan de kant van Saddam stond.

In vergelijking met Zaïre is Senegal erg op zijn vroegere kolonisator gericht, vindt François. Het is het eerste land aan de westkust van Afrika dat door Frankrijk werd gekoloniseerd, en die kolonisatie heeft diepe sporen achtergelaten. 'De Senegalezen houden je een spiegel voor,' zegt hij, 'een vergrootspiegel, een lachspiegel.' De straten van Dakar zijn vergeven van houten stalletjes waar kaartjes voor de paardenlotto worden ver-

kocht: iedereen wedt op paarden die in Europa rennen!

Mimicry, naäperij, noemt V.S. Naipaul het. François is milder, meer geneigd tot zelfbeschuldiging. Een man als Bokassa, hebben de Fransen hem niet naar hun eigen beeld geschapen? Jarenlang was hij officier in het Franse leger. Hij ging met hun beelden aan de haal, begon zich te identificeren met Napoleon. En de Fransen speelden het spel mee. Wie hielp de keizerskroning van Bokassa financieren? Frankrijk! Hoogwaardigheidsbekleders uit de hele wereld traden aan om hem te feliciteren. Pas later, toen ze er genoeg van kregen, lieten ze hem vallen.

De kolonialen wilden in Afrika iets bewerkstelligen, zegt François, maar de Afrikanen maakten er iets heel anders van. De wanorde die er het gevolg van is, bevalt hem. Europa is voor hem een maquette, daar zijn de dingen af. Hij houdt van de creativiteit die hier ontstaat uit chaos.

Het is aangenaam om François in zijn nieuwe omgeving te zien. Hij houdt zich zoals gewoonlijk met tientallen zaken tegelijk bezig. Afrikanen hebben een neiging tot langdradigheid, klaagt hij. Hij waarschuwt hen als ze zijn bureau binnenkomen: Ik heb vijf minuten voor je, wat wil je? Zijn werk is *zappen*, hij zapt van documentaires naar videoclips, van muziek naar geld. En tussendoor rinkelt voortdurend de telefoon en komt de ene na de andere fax binnen. 's Avonds is hij doodmoe en weet hij soms niet wat hij de hele dag heeft uitgevoerd.

Ook op langere termijn zapt hij: hij blijft ergens vier jaar en trekt dan verder. Een plek verlaten breekt telkens weer zijn hart, maar het moet, anders zou hij zich zo hechten dat hij nooit meer weggaat.

François stelt me voor aan zijn vrienden. Ik zeg niet veel, voel me nog een vreemde eend in de bijt – alles speelt zich vlak bij me af, maar tegelijkertijd heel ver weg. Ik moet dit landschap nog leren *decoderen*, een toon vinden om met mensen te praten, ontdekken wat hen beweegt. In de stad kom ik daar trouwens nooit achter, daarvoor moet ik naar het platteland, waar de dingen doorzichtiger, eenvoudiger zijn.

François is een stadsmens. In Zaïre kibbelden we daar vaak

over – hij vond dat ik me in het stadsleven moest verdiepen, maar ik was voor het eerst in Afrika, ik begreep niets van Kinshasa, wilde almaar het binnenland in. Dat verschil tussen ons is gebleven en misschien wel verscherpt.

Op weg naar huis wordt François van alle kanten begroet. Hij koopt sigaretten bij het jongetje op de hoek, steekt zijn hand op naar een passant, geeft iemand een por in de rug: ‘*Hey boy, ça va?*’

‘Vergeleken met een doorsnee Pariijenaar heb jij me een leventje,’ laat ik me ontvallen.

‘Wat je zegt.’ François stopt bij een vrouw die cashewnoten verkoopt en stukjes onrijpe mango, vijf per plastic zakje. Haar baby ligt achter haar in een kartonnen doos te slapen.

‘Maar je kan hier maar beter geen Afrikaan zijn.’ Het is eruit voor ik het weet.

François lacht. ‘Weet je wat een Zaïrees voor mijn vertrek tegen me zei? “Profiteer er maar van dat je blank bent, want na jullie dood komen jullie terug als zwarten, dan zal je eens zien wat wij doormaken. En wij op onze beurt zullen terugkomen als blanken, dus maak je borst maar nat.” Sinds die tijd draag ik er extra zorg voor goed te zijn voor zwarten, om niet terug te komen als een van hen. Maar tegelijkertijd bid ik dat alle racisten terug zullen komen als zwarten, dan zullen ze weten hoe dat voelt!’

We zijn zijn motor gepasseerd, die hij in Zaïre liet beschilderen met dansende figuurtjes. François geeft er een klap op. ‘Laten we dus samen bidden dat we nooit als zwarten terugkomen. Vooral niet als Zaïrezen!’ Hij zegt het lachend, maar ik merk dat hij aangedaan is. We zouden allebei terug willen naar Zaïre, maar iedereen raadt het ons af. Mobutu heeft zijn greep op het land verloren, het is er niet langer veilig, mensen vluchten als ratten. Laatst viel een Zaïrees totaal berooid François’ kantoor binnen: hij was uit Zaïre komen lopen!

Ik vind het beangstigend dat ik zeven jaar geleden nog vrij rondreisde in een land waar ik inmiddels niet meer naartoe kan. Alsof delen van dit continent aan het dichtslippen zijn,

opnieuw *terra incognita* worden. En ik, ga ik dus alleen maar naar plekken waar het veilig is? En wie getuigt er dan van wat er op gevaarlijke plaatsen gebeurt? Dat zijn de vragen die door mijn hoofd spoken sinds ik besloten heb opnieuw naar Afrika te gaan.

Hier in Senegal is het nog vrij rustig. Alhoewel... Vanochtend liep ik met Suska – François' ex-vrouw – over de avenue Pompidou. Ze wees me het winkeltje aan van haar vroegere Mauretaanse *boutiquier*. Op een ochtend kocht ze sigaretten bij hem; diezelfde middag werd zijn hoofd op een stok door de straat gedragen. Dat was in 1989, toen de conflicten tussen Senegal en Mauretanië in beide landen tot uitzinnige moorden leidden.

Ik was even helemaal stil. Dat de strijd tussen die twee buurlanden zo geëscaleerd was, wist ik niet. We liepen langs stalletjes met bungelende sandalen en tassen, roestige rekken met ansichtkaarten, standjes met batikbroeken – ik kon me moeilijk voorstellen dat diezelfde straat ooit het decor van zulk geweld was.

Thuis ontmoet ik François' zesjarige dochtertje Lea, dat sinds zijn scheiding gedeeltelijk bij hem woont. Een blond engeltje met lichtblauwe ogen. Hier speelt ze met Penda, het dochtertje van N'Deye, maar de vakanties brengt ze door in Frankrijk met haar nichtjes en neefjes, en van de laatste vakantie is ze teruggekomen met een liedje:

*Je m'appelle Mustapha
et j'habite au Sahara
et je joue le tamtam
sur les fesses de ma bonne femme.*

Ze zingt het aan tafel, vol overgave. Mij schiet een ander liedje te binnen, dat wij als kind zongen en waar ik pas vele jaren later de betekenis van zou vatten:

*In de Sahara tussen twee kamelen
zat Kasavubu met Lumumba schoon te spelen
maar onder 't spelen kwam er een ambraske
en Kasavubu sloot Lumumba in een kaske.*

Het was een wel erg simpele versie van de machtsstrijd die zich vlak na de onafhankelijkheid in het toenmalige Kongo afspeelde. Kasavubu was president in de tijd dat Lumumba werd vermoord. Hoe dat liedje in ons dorp kwam aangewaaid, is me een raadsel. Of leerden we het in de vakantiekolonie aan zee? Daar kwamen kinderen uit het hele land samen.

Als Lea in bad is geweest, liggen haar kleren en kletsnatte handdoek op de grond, net als die van François vanochtend. Slechte gewoontes! Op mijn vijftiende zorgde ik enkele maanden voor twee jongetjes die opgroeiden in Zaïre. Die waren ook gewend aan kindermeisjes en lieten alles achter zich slingeren.

18 juni – Ondanks de drukte praten François en ik meer dan ooit. Hij is geboren in Madagascar, waar zijn vader veearts was. Ze woonden in de *brousse*. Als zijn vader op dienstreis ging, bleef zijn moeder achter met de kinderen, die zij zelf onderwees. Het was een bourgeois gezin, er heersten strikte regels waaraan François zich al vlug probeerde te onttrekken. Zijn ouders dachten dat er niets van hem terecht zou komen. Op foto's uit die jaren is zijn moeder altijd zijn haren aan het fatsoeneren.

Na zijn filosofiestudie in Parijs werkte hij in een benzinstation waar hij flink wat geld verdiende door de meter te saboteren. Met dat geld wilde hij naar Kathmandu reizen, maar hij was pas in Griekenland toen zijn vader – die inmiddels hoofdontwikkelingssamenwerking op de ambassade in Tsjaad was – schreef dat hij een baan voor hem had gevonden als leraar filosofie. François besloot hem persoonlijk mee te delen dat hij niet geïnteresseerd was. Toen hij zich meldde op de Franse ambassade in Tsjaad, zag hij er zo verwilderd uit dat het personeel

hem de toegang weigerde. Pas toen zijn vader zelf naar buiten kwam om te zien wie de jongeman was die beweerde zijn zoon te zijn, werd hij binnengelaten.

In Kathmandu zou hij nooit komen. Hij reisde via Soedan naar Jemen en nam een *dhow* – een Arabisch zeilschip – terug naar Djibouti. Hij zag hoe het marxistisch-leninistisch regime in Ethiopië de boeren onderdrukte, waarna hij alle mooie ideeën over het communisme die hij in zijn studententijd had opgedaan in de prullenbak kieperde. Hij dronk koeienbloed met de Maasai in Kenia en raakte in de gevangenis in het Oeganda van Idi Amin.

Onderweg verdiende hij soms wat geld door een lezing over zijn reizen te geven in een Centre Culturel Français. Toen hij hoorde dat er een plaats vrijkwam voor een *animateur* op het CCF in St.Louis, Senegal, solliciteerde hij en werd meteen aangenomen. Vier jaar later werd hij overgeplaatst naar Zaïre.

François was destijds in Zaïre de eerste blanke die me liet zien dat er na het machtsvertoon van de koloniale tijd een nieuwe manier was waarop blanken met zwarten konden omgaan. Ik ben hem dankbaar voor wat hij me leerde – het scheidt een band die na zeven jaar meteen weer aangehaald is.

Inmiddels weet ik iets meer over Afrika, en is François bedaagder geworden. Hij heeft tegenstrijdige gevoelens over zijn werk in Dakar; hij mist de kleinschaligheid van vroeger. In St.Louis trok hij met een landrover de brousse in om filmvoorstellingen te geven; in Lubumbashi, het zuiden van Zaïre, lanceerde hij een *train culturel* die alle stadjes langs de route naar het oostelijke Kalemie aandeed.

Voorals aan die *train culturel* denkt hij met nostalgie terug. In de trein reisden een theatergezelschap en een orkest mee. Er was een bibliotheek en een wagon waarin voorlichting over aids werd gegeven en condooms werden uitgedeeld. Toen François de gouverneur in Lubumbashi om steun had gevraagd voor zijn condoomcampagne, had deze hem spottend aangekeken. ‘Jullie blanken zijn vreemde lui,’ zei hij, ‘eten jullie een bonbon soms op met papier en al?’ De acteurs en muzikan-

ten leidden onderweg overigens zo'n liederlijk leven dat François zich afvroeg of de *train culturelle* niet eerder een aids-verspreider was.

Maar na Lubumbashi is Dakar ook een uitdaging voor hem: dit is voor Frankrijk een belangrijke post, hij kan hier grote evenementen op touw zetten. In Parijs zou hij nooit een muziekfestival kunnen organiseren met zo weinig middelen, want alles moet er tot in de puntjes geregeld, verzekerd en contractueel vastgelegd zijn. Hier staan menselijke relaties voorop, hij doet alles mondeling, zet nauwelijks iets op papier, hij werkt op basis van het uitwisselen van diensten. Om de bescherming van de politie, het leger en de brandweer tijdens het festival te krijgen, betaalt hij hun benzine, zorgt voor eten en geeft een honderdtal tickets weg. 'In Afrika zijn er geen problemen,' zegt hij, 'er zijn alleen oplossingen.'

Toch maakt hij zich ook zorgen: wat als de jongelui in hun enthousiasme naar voren dringen en een omheining het begeeft?

20 juni – Het concert zou om zes uur beginnen, maar als we aankomen is het stadion nog behoorlijk leeg. De eerste uren loopt François zenuwachtig heen en weer, bang dat het een flop zal worden. Blitse zonnebril, wit hemd, oranje colbert – hij heeft de allures van een echte impresario. Maar al gauw loopt hij in hemdsmouwen en is hij weer gewoon François.

Liggend op het gras zie ik de tribunes volstromen. In het voorprogramma treden groepen uit Mali, Guinee en de Kaapverdische Eilanden op. Tegen negen uur komt François vertellen dat de rijen buiten zo lang zijn dat de politie de menigte in bedwang moet houden. De tv zendt het concert live uit. Als de schijnwerpers zich op het publiek richten, staan mensen op, beginnen te joelen en als gekken te dansen. De meesten zijn minderjarig. Een indrukwekkend gezicht, die duizenden teenagers te zien bewegen als één man.

Ik loop naar buiten om te zien hoe het met de wachtenden is gesteld. Rond het stadion is het bijna even druk als daarbin-

nen. Alle winkeltjes zijn open, bij het licht van olielampjes worden colanoten, beignets en frisdranken verkocht.

In de duisternis meen ik mijn naam te horen roepen. Ik sta stil, kijk verbaasd om me heen. Zeker verbeelding. Wie kent mij hier nu, behalve François en Suska? Maar dan hoor ik het opnieuw. Aan de overkant van de straat zwaait iemand naar me. ‘Lieve! C’est Jacques!’ Blijkt het een acteur te zijn die ik enkele dagen geleden in het CCF heb ontmoet. Als ik verder loop, voel ik me met de hele wereld verzoend, niet langer anoniem, een deel van de massa die hier is samengestroomd.

Thuis vragen ze me soms of ik niet eenzaam ben op reis, of bang. Hoe kan je eenzaam of bevreesd zijn in een land waar je na drie dagen al uit de massa wordt gepikt door iemand die de moeite heeft genomen je naam te onthouden? Afrikanen moeten zich beroerd voelen als ze bij ons aankomen – niet langer een identiteit te hebben, verstoken te zijn van elk teken van herkenning. Het is misschien niet zo vreemd dat ze beschutting zoeken bij elkaar tegen de anonimiteit die hen ineens tegevoet walmt.

Een jochie is naast me komen lopen. Hij heeft een minuscuul plastic zakje ijslimonade in de hand waar je kinderen hier vaak mee ziet. Het kost vijftwintig francs CFA – vijftien cent –, dat valt meestal nog wel te betalen. Ik heb al heel wat bedelende kinderen van me afgeschud en vraag quasi-bars: ‘En, wat moet jij?’ Het jongetje blijft met gedecideerde pas naast me lopen en zegt: ‘Ik wil naar binnen.’

Ik kijk eens naar hem. Voddig broekje, wijd T-shirt, een ventje van niks.

‘Hoe oud ben je helemaal!’

‘Veertien.’ Dat is een leugen – ouder dan tien kan hij niet zijn. Wie weet hoe ver hij heeft gelopen om hier te komen. Weet zijn moeder waar hij is? Vast niet.

‘Voor wie ben je gekomen?’

Hij kijkt naar me op, zijn ogen stralen. ‘Voor Youssou N’Dour.’

Tegen die tijd ben ik verkocht. ‘Hoeveel kost een ticket?’

‘Vijfhonderd francs.’

Hij blijkt tweehonderdvijftig te hebben. Ik geef hem de rest, waarop hij er als een haas vandoor gaat. Ik voel me een beetje belachelijk, als een padvinder die een goede daad heeft gesteld, maar ook tevreden.

In het stadion doen agenten aanvankelijk nog hun best om insluipers te verwijderen en fans bij het podium vandaan te houden, maar allengs verslapt hun aandacht en slagen steeds meer jongetjes erin op het podium te klauteren om hun danskunsten te tonen. De acrobatische toeren die sommigen ten beste geven! Een jongen met poliobeentjes zwiert met behulp van zijn krukken om zijn eigen as als een circusartiest. Er is een dans die *de pissende hond* heet: je heft je been op, draait het een kwartslag en maakt een schuddende beweging – een hilarisch gezicht.

Vlak bij mij is een groep militairen neergestreken. Ze zitten stokstijf in hun uniformen, alsof de muziek hen koud laat. Maar als een meisje zich heupwiegend voor hen posteert, gooit een van hen haar zijn pet toe, springt op en begint te dansen. Algauw vliegen tientallen petten door de lucht. Ik kijk gebiologeerd toe: net zaten ze daar nog, gevangen in de discipline die bij hun uniform hoort. In enkele seconden is de maskerade van hen afgevallen. Ze blijken even lenige dansers als de anderen – hun stijve uniformen hinderen hen geenszins.

Ik probeer me voor te stellen dat een peloton van het Nederlandse leger zich op een concert ineens aan de kant van het publiek schaart. Het zou niet alleen niet in hun hoofd opkomen, het publiek zou het wellicht ook niet pikken. Maar hier verbaast niemand zich, ik ben de enige die naar de soldaten kijkt. Hun ogen gloeien, ze gooien hun benen in de lucht, vliegen elkaar in de armen, lachen.

Het is aandoenlijk, maar het heeft ook iets verontrustends. Hoe makkelijk zijn ze vergeten dat ze militairen zijn. Met één gebaar in de lucht hebben ze hun functie van zich afgeworpen. Het doet me aan iets denken, maar aan wat precies? Waar ken ik dit van? Het beeld van muitende Zairese soldaten flitst door

mijn hoofd. Diezelfde extase, diezelfde gloed in de ogen. Wat hier tot vrolijkheid leidt, leidt elders tot bloedbaden.

Het podium wordt verduisterd. Youssou N'Dour komt op, twee brandende fakkels in de handen, en zet zijn liedje over Steve Biko in. De sfeer op de tribunes is elektrisch geladen. François had het de afgelopen dagen vaak over de kracht die van de jongeren hier uitgaat, en de druk die zij door hun massaliteit uitoefenen op de politici. Vannacht onder de donkere hemel in dit stadion is dat plotseling tastbaar. Ik kan de energie van de tienduizenden aanwezigen voelen.

Het is indrukwekkend om Senegalese muzikanten in hun eigen omgeving te zien optreden. Vooral Baaba Maal ontroert me: een smalle Toucouleur uit de Fouta Toro, de streek rond de rivier de Senegal. Hij heeft een kristallen stem en straalt iets engelachtigs, bijna profetisch uit in zijn wijde helgele *boubou*. Al versta ik geen woord van wat hij zingt, zijn ballade-achtige liedjes grijpen duidelijk terug op de tradities waaruit hij voortkomt.

François houdt natuurlijk meer van de stadsjongen Youssou N'Dour, die thema's uit het hele universum oppikt. Onlangs heeft hij hem op een tournee door Afrika gestuurd. Banjul, Bangui, Ouagadougou, al die hoofdsteden zonder wolkenkrabbers – Youssou N'Dour was blij toen hij weer in Dakar was en bekende dat hij zich in Parijs meer op zijn gemak voelde dan in de binnenlanden van Afrika.

Ik raak in gesprek met een Tunesische cineast, wellicht de enige Arabier in het hele stadion, want de Libanezen die hier wonen zijn niet in Afrikaanse cultuur geïnteresseerd – sommigen beweren zelfs bij hoog en laag dat die niet bestaat. Maar de Tunesiër is een groot liefhebber van Afrikaanse muziek, en geeft toe dat die over het algemeen moderner is dan de Arabische. 'De Arabieren leven in de verkeerde eeuw,' zegt hij, 'ze luisteren naar de Egyptische zangeres Oum Kalthoum, ze huilen nog om hun verleden.'

Omar Pene, die de nacht afsluit, klinkt veel rauwer en harder dan de anderen. Hij is de stem van de desperate generatie,

van de straatschoffies in de sloppenwijk Pikine. Terwijl hij zingt, begint aan de kim de ochtend al te gloren.

Op zo'n concert wordt overigens geen druppel alcohol gedronken. Ook de muzikanten zijn volgens François helemaal *clean*.

21 juni – Adama is in Dakar! Dat ontdekte ik toen ik hem vanochtend probeerde te bellen in de Casamance, het zuiden van Senegal. Ik was van plan hem daar op te zoeken, want gisteren vertelde François me ineens dat hij zaterdag naar Frankrijk vertrekt. Terwijl ik drie weken blijf! Typisch François, om dat niet eerder te zeggen.

Adama is net terug uit het ziekenhuis. Ik ben meteen naar hem toegegaan. Van de energieke man die mij in 1987 als gids door de Casamance reed, is weinig over. In zijn kamer in het huis van zijn broer hangt een ziekenhuislucht. Een bed, een tafel met oude kranten en een plastic zak vol medicijnen. Veel antibiotica, zie ik. Daar zijn ze hier gek op, er zijn er die zelfs regelmatig een preventieve kuur nemen.

Adama tilt zijn hemd op en laat me een jaap van jewelste zien op zijn rug. Vorig jaar kreeg hij last van hernia. Een operatie van niks, beweerden de specialisten in Dakar. Aanvankelijk leek ze redelijk geslaagd, maar tijdens de massage die hij daarna kreeg, ging de wond open en begon te zweren. De chirurg adviseerde een nieuwe operatie. Deze keer werd hij alleen plaatselijk verdoofd. Terwijl ze de wond dichtnaaiden, schoot een vreselijke pijn door hem heen: de verdoving was uitgewerkt. Na de tweede operatie hield de pijn aan. Het duurde enige tijd voor ze de oorzaak ontdekten: er was een verband in zijn rug achtergebleven.

Sinds de derde operatie voelt Adama zich erg zwak. Bij elke ingreep is de wond groter geworden, de snede dieper. Hij is doodsbang dat ze opnieuw gaat zweren. Hij ligt op bed terwijl hij me dit alles vertelt; hij kan niet lang zitten of staan. Zijn ziektegeschiedenis beheerst zijn hele leven. Ik moet röntgenfoto's bekijken, hij toont me ziekenhuisrekeningen en neemt de